

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ ЗІ ЗДІБНИМИ УЧНЯМИ

У межах розгляду проблеми формування готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібним учнями в системі післядипломної педагогічної освіти розкрито зміст особистісного компонента цієї готовності. Основне місце в статті відведено аналізу комунікативної культури вчителя у взаємодії зі здібними й обдарованими учнями, розкрито сутність категорій “комунікативні уміння”, “комунікативність”.

Ключові слова: *готовність, особистісна готовність, комунікативна культура, комунікативні вміння, комунікативність, здібні учні, учитель початкової школи.*

У сучасних умовах одним зі стратегічних завдань системи вищої та післядипломної педагогічної освіти є формування готовності вчителів до роботи зі здібними й обдарованими учнями. Питання підготовки майбутніх учителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями знайшли відображення в дослідженнях О. Кулібаби, К. Ліневич, Д. Молокова, К. Пажитневої, Г. Погромської, О. Полетай, Г. Тарасової, Л. Радзіховської, І. Ушатікової, М. Шемуди, М. Яковлевої та ін. Проблемне поле підготовки вчителів до роботи зі здібними та обдарованими учнями в системі післядипломної педагогічної освіти окреслене українськими дослідниками в дисертаційних роботах О. Ващук, В. Демченко, А. Яковини, наукових публікаціях Н. Дудиревої, О. Жосан, А. Крикун, Л. Макрідіної, Н. Пінчук, С. Смирнової, О. Сокурєнко, А. Тищенко та ін.

Незважаючи на зростання обсягів наукових досліджень, публікацій і практичних розробок, проблема формування готовності вчителів до роботи зі здібними й обдарованими учнями є невирішеною як у теоретико-методологічному, так в практичному зрізі. Дослідники справедливо констатують наявність кризи професійної компетентності педагогів, які працюють зі здібними та обдарованими учнями, що виявляється, зокрема, в недостатньому рівні розвитку особистісних якостей, які забезпечують створення сприятливих умов для навчання та виховання здібних й обдарованих дітей. Тому питання особистісної готовності вчителів до роботи зі здібними й обдарованими учнями та комунікативної культури як її складової, потребують поглибленого вивчення.

Мета статті – розкрити зміст особистісного компонента готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними й обдарованими учнями з акцентом на комунікативній культурі як його складовій.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці усталеним є підхід, згідно з яким метою й результатом професійно-педагогічної підготовки у ВНЗ є готовність до педагогічної діяльності. Це доведено дослідженнями

С. Вітвицької, І. Гавриш, В. Євдокимова, А. Ліненко, О. Пехоти, В. Сластьоніна, Ю. Сенько та ін.

Феномен готовності пов'язаний з особливим станом особистості, який уможливує здійснення певної діяльності. У психологічній науці накопичено доволі ґрунтовний теоретичний і практичний матеріал із проблеми готовності людини до будь-яких видів діяльності. Психологи тлумачать готовність через атитюд (У. Томас, Ф. Знанецький), настанову (Д. Узнадзе), комплекс здібностей (Б. Ананьєв, С. Рубінштейн), синтез властивостей особистості (В. Крутецький), вибірково, прогнозовану активність особистості (М. Дяченко, Л. Кандибович) тощо.

У науковій літературі готовність особистості розглядають у контексті професійної діяльності. Щодо педагогічної діяльності поняття готовність змістовно розкрито В. Сластьоніним, І. Гавриш, А. Ліненко, О. Пехотою та ін. Так, І. Гавриш готовність учителя до професійної діяльності визначає як інтегративне особистісне утворення, що є регулятором та умовою успішної професійної діяльності педагогів, до структури якої входять мотиви діяльності; цілі діяльності; інформаційна основа діяльності; програма діяльності; блок прийняття рішення та підсистема професійно важливих якостей особистості [3, с. 17].

Проаналізуємо підходи дослідників до сутності та структури готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними й обдарованими учнями. Ю. Клименюк готовність майбутнього вчителя початкової школи до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів тлумачить як цілісне внутрішнє особистісне утворення випускника педагогічного ВНЗ, яке ґрунтується на засвоєних професійно значущих (психолого-педагогічних, фахових, методичних) знаннях, уміннях, навичках, способах діяльності, набутому досвіді та особистісних якостях і забезпечує його ефективну взаємодію з інтелектуально обдарованими учнями щодо розвитку їх розумових можливостей у навчально-виховному процесі. Авторка виокремлює цілемотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний і діяльнісний структурні компоненти готовності [8, с. 11–10].

В. Демченко розглядає сутність готовності педагога до роботи з обдарованими школярами як результат спеціальної підготовки та тлумачить як комплекс набутих завдяки цій підготовці особистісних і професійних якостей педагога, що охоплюють специфічні знання, вміння, навички, риси характеру, мотиваційні характеристики, особисті здібності й дають йому змогу ідентифікувати, розвивати та реалізовувати творчі задатки школярів [5, с. 8].

У дослідженні О. Ващук готовність учителя до розвитку академічної обдарованості старшокласників визначено як інтегративну характеристику, що відображає рівень його підготовки щодо ідентифікації та створення комфортних умов для всебічного гармонійного розвитку й самореалізації академічно обдарованої особистості. Дослідницею визначено такі компо-

ненти готовності: аксіологічно-мотиваційний, особистісно-креативний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, рефлексивний [2].

Професійно-особистісні якості педагога вивчало багато авторів (Б. Ананьєв, О. Бодальов, Е. Зеєр, С. Кондратьєва, Н. Кузьміна та ін.). М. Кашапов і А. Зверєва ввели, а О. Василькова, М. Губіна, О. Левченко та інші розвинули поняття “абнотивність”, за допомогою якого визначають комплексну професійну здібність учителя, спрямовану на сприйняття, осмислення й розуміння вчителем креативних учнів. У структурі абнотивності виокремлюють такі компоненти: рефлексивність, емпатія, соціальний інтелект (інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає успішність спілкування та соціальної адаптації), актуальна креативність і мотиваційно-когнітивний компонент [9]. Втім, особистісній готовності педагога до роботи зі здібними й обдарованими учнями приділяють недостатньо уваги.

Особистісна готовність виділена нами в окрему проблему, перш за все, з огляду на загально визнані та науково обґрунтовані (Л. Божович, Л. Венгер, Г. Доман, А. Запорожець, Н. Лейтес та ін.) особливості розвитку здібних і обдарованих дітей. До особливостей пізнавального розвитку належать: допитливість; надчутливість до проблеми, здатність дивуватися й бачити суперечності та проблему там, де інші не бачать; прагнення до постійного заглиблення в проблему; високий рівень логічного мислення; схильність до вирішення завдань дивергентного типу; особливості мислення (оригінальність, гнучкість, продуктивність, асоціативність, критичність); здатність до прогнозування; висока концентрація уваги; особливості пам'яті (вибірковість, здатність запам'ятовувати великі обсяги інформації) тощо. Особливості психосоціального розвитку виявляються в активній самоактуалізації, перфекціонізмі, соціальній автономності, самостійності, егоцентризмі, прагненні до лідерства тощо.

До висновку про те, що саме діти з високим рівнем розвитку найбільше потребують “свого” вчителя, приходять і Б. Блум та підкреслює, що більшість Нобелівських лауреатів навчалися в самих Нобелівських лауреатів.

Наголошуючи на ролі вчителя, Б. Блум виокремлює три типи вчителів, взаємодія з якими однаково важлива для розвитку здібних і обдарованих дітей. Перший тип – вчитель, який спонукає дитину до дій, викликає захоплення та інтерес до навчального предмета, формує позитивне ставлення до нього шляхом створення атмосфери емоційного залучення. Другий тип – вчитель, який є фахівцем у своїй сфері, він передає всі свої знання учням, відпрацьовує вміння, навички, техніку виконання, необхідні для успішного сходження до вершин майстерності, дисциплінований, вимагає від учня підпорядкування. Третій тип – майстер, який виводить дитину на професійний рівень, допомагає відкрити й досягти тонкості майстерності, відшліфувати грані таланту та розкрити його індивідуальні риси [1; 7].

Для нашого дослідження важливими є висновки Б. Блума, З. Миславського та інших щодо вирішального значення в долі та життєвому ви-

борі здібних і обдарованих дітей саме перших учителів. Б. Блум у своїх дослідженнях майбутніх зірок наводить цікавий приклад: “У більшості випадків перші вчителі вважали їх здібними. Чи були вони дійсно кращими за інших – невідомо. Однак коли перший учитель називає учня “здібним”, це важливе джерело натхнення. Учитель вважає учня особливим і відповідно ставиться до нього. Отримавши перше визнання в ранні роки навчання, учні починають посилено працювати. Вони більше не мають на меті порадувати батьків або вчителів. Їх діяльність спирається вже на особисті плани та інтереси. Отже, учитель підштовхнув учня, а він зробив перший успішний крок” [1, с. 117].

У нашому дослідженні *готовність учителів початкової школи до роботи зі здібними учнями* ми визначаємо в контексті особистісно-функціонального підходу та розглядаємо як інтегративну якість, що виявляється в діалектичній єдності структурних компонентів, властивостей, зв'язків і відносин. При цьому структура готовності є тотожною структурі педагогічної діяльності та містить: мотиваційний, змістовий, процесуально-діяльнісний, рефлексивний і особистісний компоненти.

Особистісна готовність учителя до роботи зі здібними й обдарованими дітьми є системним особистісним утворенням, яке забезпечує здатність учителя обирати методи та прийоми взаємодії, що дають змогу підвищувати ефективність діяльності із цією категорією дітей. Особистісна підготовка вчителів до роботи зі здібними учнями передбачає формування:

- значущих для взаємодії зі здібними та обдарованими дітьми молодшого шкільного віку особистісних характеристик педагога (високого рівня особистісної та професійної культури, позитивного сприйняття себе як особистості й професіонала, позитивної Я-концепції як основи поведінки та діяльності, усвідомлення себе як самодостатньої особистості тощо);
- прагнення до створення умов для розвитку особистості та здібностей учнів, їх самореалізації в навчально-виховному процесі.

Як обов'язкову складову особистісної готовності вчителів до роботи зі здібними й обдарованими учнями більшість авторів виокремлює комунікативні якості та вміння вчителя (О. Ващук, О. Жосан, С. Швидка, К. Яковенко, А. Яковина та ін.), комунікативну компетентність (В. Киричук, Л. Миронова, Л. Єнотаєва та ін.).

Ми виходимо з того, що існує прямий зв'язок рівня розвитку комунікативної культури педагога та результату його професійної діяльності зі здібними й обдарованими учнями, оскільки не комунікація як така, а саме культура забезпечує якість передачі інформації, культурного досвіду та створення оптимальних умов для навчання й виховання здібних і обдарованих дітей.

У найбільш загальному розумінні комунікативну культуру можна охарактеризувати як складний динамічний процес, що забезпечує готовність особистості до життєвого самовизначення, що є умовою досягнення гармонії з собою й навколишньою дійсністю.

Культуру професійного педагогічного спілкування ми розглядаємо як необхідну складову загальнопедагогічної культури, соціально значущу міру розвитку мистецтва спілкування вчителя, що інтегрує в собі мотиваційно-ціннісний (професійно значущі мотиви, професійно-гуманістична спрямованість особистості вчителя), змістовий (знання основ теорії педагогічного спілкування), процесуально-діяльнісний (комунікативні вміння, результативність спілкування в навчально-виховній діяльності) компоненти.

Сутність професійно-гуманістичної спрямованості особистості вчителя є системоутворювальною якістю, що об'єднує сукупність професійно значущих стійких мотивів, гуманістичних переконань і ставлень щодо розв'язання педагогічних завдань, пов'язаних з роботою зі здібними й обдарованими учнями. Провідною особливістю гуманного вчителя є опора на кращі якості учня, здатність створювати відкрите середовище з доброзичливим діалогом, взаємна вимогливість та взаємоспівчуття, здатність не тільки вирішувати, а й мудро знімати проблеми, вести спілкування в тональності співпраці.

Змістовий компонент комунікативної культури педагога передбачає засвоєння основ теорії спілкування, а саме знання сутності, структури, стилів, технологій педагогічного спілкування. Важливою особливістю цих знань є їхня комплексність, що передбачає вміння синтезувати отримані знання.

Центральною складовою комунікативної культури вчителя є комунікативні вміння. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях комунікативні вміння вчителя часто пов'язують з поняттям діалогу, діалогічних відносин, діалогічного мислення, а здатність вести діалог – як невід'ємну ознаку особистості учителя-професіонала. Це зумовлено тим, що діалогічні способи взаємодії сприяють формуванню високої активності учнів, здібностей вести діалог на конструктивній основі, поважати позицію та думку іншого, умінь відстоювати й аргументувати свій погляд, розвитку емпатії, вмінь взаємодіяти та співпрацювати під час спільної діяльності.

В. Кан-Калік провідними комунікативними вміннями педагога вважає вміння вчителя будувати спілкування цілеспрямовано та послідовно налагоджувати продуктивну систему спілкування з дитиною, вміння зрозуміти її внутрішню позицію, вміння аналізувати поведінку учнів (позу, жест, міміку, експресію), здатність до співпереживання (емпатія) [6, с. 38].

До вмінь регулювати свої стосунки з іншими людьми В. Грехнев зараховує вміння сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі розв'язання поставлених педагогічною діяльністю конкретних завдань навчання та виховання. Автор зазначає, що такі комунікативні вміння вчителя, як уміння побудувати свої стосунки з дітьми з урахуванням особливостей віку, статі, психології, середовища сімейного виховання, щоб через ці стосунки вирішувати проблеми формування особистості, є ознакою високого рівня розвитку професійно-комунікативної культури вчителя [4, с. 18].

В. Гриньова визначає комунікативні вміння як способи комунікативної діяльності вчителя на основі знань про спілкування та підкреслює, що

при цьому значну роль відіграють педагогічна культура вчителя, його ерудиція, професійне мислення, комунікабельність, вміння орієнтуватися в комунікативній ситуації, запобігати конфлікту, оскільки неможливо запрограмувати всі варіанти спілкування [10, с. 90].

На думку О. Ващук, комунікативні вміння передбачають організацію доцільних стосунків з учнями та їх батьками, керування власними емоціями та поведінкою, стимулювання в учнів зацікавленості до науково-дослідницької роботи як одного із засобів розвитку їх обдарованості [2, с. 25]. Аналіз провідних підходів дав змогу запропонувати власну бінарну структуру професійно-комунікативних умінь педагога (див. табл.).

Таблиця

Бінарна структура професійно-комунікативних умінь педагога

<i>Інтелектуально-логічні</i>	<i>Емоційно-евристичні</i>
<ul style="list-style-type: none"> – уміння в різних ситуаціях займати адекватну позицію; – уміння вести діалог; – уміння співпрацювати в творчій діяльності; – уміння адекватно оцінювати, засвоювати й використовувати досвід; – уміння доводити, переконувати, навіювати; – педагогічний оптимізм; – педагогічний такт; – уміння моделювати спілкування 	<ul style="list-style-type: none"> – комунікабельність; – перцепція; – емпатія; – педагогічний артистизм; – яскравий прояв почуттів; – індивідуальна чарівність; – здатність приваблювати, привертати до себе, надихати; – почуття гумору

Такий комплекс комунікативних умінь учитель може виробити за наявності певних комунікативних здібностей. Основним компонентом комунікативних здібностей є комунікативність у різних її проявах. І. Зязюн розглядає комунікативність як інтегральну характеристику здатності педагога здійснювати професійне спілкування: “Комунікативність – професійно-особистісна якість педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, здатністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників, відчувати задоволення від спілкування” [11, с. 129–130].

За В. Кан-Каліком, комунікативність містить три основні компоненти: комунікабельність як здатність відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми, відчуття соціальної спорідненості, альтруїзм [6, с. 130]. Педагогічна діяльність – це постійне спілкування. Тому педагоги з нерозвиненою комунікабельністю швидко стомлюються, гарячкують, що, природно, утруднює їх роботу в школі. Соціальна спорідненість виступає не просто як тимчасовий психічний стан, а як стійке особистісне утворення, пов’язане з професійно-педагогічною спрямованістю особистості.

Комунікативність як властивість особистості, що стала професійно-особистісною якістю, може забезпечити продуктивність педагогічного спілкування. А. Мудрик виділяє параметри особистості, що впливають на комунікативність: особливості мислення, вільне володіння мовою, емпатія й

спонтанність сприйняття, певні соціальні установки, зокрема, інтерес до самого процесу спілкування, а не тільки до його результату, уміння орієнтуватися в партнерах, у стосунках, у ситуації, у часі.

Комунікативність має яскраво виражену емоційну природу, основу якої становлять комунікативні й альтруїстичні емоції. Серед комунікативних емоцій виділяють: бажання ділитися думками, переживаннями, відчуття симпатії, пошани до учасників спілкування тощо. Саме наявність цих емоцій і потреба в їх переживанні свідчить про схильність до педагогічного спілкування. В альтруїстичних емоціях виділяють бажання приносити радість тим, з ким людина спілкується, співпереживання радості іншого тощо.

До характеристик професійно-педагогічної комунікативності, що є важливими в спілкуванні зі здібними й обдарованими учнями, належать: наявність стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми в різних сферах; органічна взаємодія загальнолюдських і професійних ознак комунікативності; емоційне благополуччя на всіх етапах спілкування; продуктивний вплив спілкування на решту компонентів педагогічної діяльності; наявність здібностей до здійснення педагогічної комунікації; наявність комунікативних навичок і вмінь. Органічна єдність цих компонентів утворює професійний рівень комунікативності особистості.

Висновки. Таким чином, готовність учителів початкової школи до роботи зі здібними учнями є інтегративною якістю, що виявляється в діалектичній єдності мотиваційного, змістового, процесуально-діяльнісного, рефлексивного й особистісного структурних компонентів. Особистісна готовність є системним особистісним утворенням, яке забезпечує здатність учителя обирати методи та прийоми взаємодії, що дають змогу підвищувати ефективність діяльності зі здібними й обдарованими дітьми. Комунікативна культура як складова особистісної готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями передбачає наявність професійно значущих мотивів, професійно-гуманістичної спрямованості особистості вчителя, знань основ теорії педагогічного спілкування, розвинених комунікативних умінь, що забезпечує результативність спілкування в навчально-виховній діяльності.

Список використаної літератури

1. Бочарова О. А. Відповідальність вчителя за розвиток здібностей обдарованих учнів / О. А. Бочарова // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2010. – № 1. – С. 114–119.
2. Вашук О. В. Володіння методикою розвитку дослідницьких здібностей академічно обдарованих старшокласників як одна із складових готовності вчителя до роботи з обдарованими учнями / О. В. Вашук // Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості : матер. всеукр. наук.-прак. конфер. – Київ, 2013. – С. 289–296.
3. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ірина Володимирівна Гавриш ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 46 с.

4. Грехнев В. С. Культура педагогического обучения: Книга для учителя / В. С. Грехнев. – Москва : Просвещение, 1990. – 114 с.
5. Демченко В. В. Підготовка педагогічних кадрів в обласних інститутах післядипломної освіти до роботи з обдарованими школярами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Демченко В'ячеслав Васильович ; Ін-т вищої освіти АПН України. – Київ, 2010. – 20 с.
6. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – Москва : Просвещение, 1987. – 144 с.
7. Кашапов М. М. Структура психологической готовности педагога к работе с одаренными детьми / М. М. Кашапов, Н. В. Дудырева // Вестник Костромского государственного университета им. Н. Г. Некрасова [Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювентология. Социокинетика]. – Кострома, 2013. – Т. 19. – С. 29–34.
8. Клименюк Ю. М. Підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Юлія Михайлівна Клименюк ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2009. – 22 с.
9. Левченко О. О. Креативна педагогіка: абнотивність та науково-методичний супровід розвитку творчої особистості студента-гуманітарія в середовищі вищої школи / О. О. Левченко // Наукові праці Донецького національного технічного університету [Серія: Педагогіка, психологія і соціологія]. – Донецьк, 2012. – Вип. 11 (202). – С. 104–110.
10. Педагогічна майстерність учителя : навч. посіб. / за ред. проф. В. М. Гриньової, С. Т. Золотухіної. – Харків : ОВС, 2006. – 224 с.
11. Педагогічна майстерність : підручник / за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 2004. – 422 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015.

Ушмарова В. В. Коммуникативная культура как составляющая личностной готовности учителей начальной школы к работе со способными учащимися

В рамках исследования проблемы формирования готовности учителей начальной школы к работе со способными учащимися в системе последипломного педагогического образования раскрыто содержание личностного компонента данной готовности. Основное место в статье отведено анализу коммуникативной культуры учителя во взаимодействии со способными и одаренными учащимися, раскрыта суть категорий “коммуникативные умения”, “коммуникативность”.

Ключевые слова: *готовность, личностная готовность, коммуникативная культура, коммуникативные умения, коммуникативность, способные учащиеся, учитель начальной школы.*

Ushmarova V. Communicative Culture as a Component of Personal Readiness of Primary School Teachers for the Work with Capable Students

In the terms of the researched problem of primary school teachers readiness for the work with capable students formation in the system of postgraduate education the content of personal component of the given readiness has been revealed. The main place of the article is given to the analysis of communicative culture of the teacher while interacting with capable and gifted pupils, the essence of the category of “communicative skills”, “communicativeness” has been revealed.

The readiness of primary school teachers to the work with capable pupils is regarded as an integrative quality, which becomes evident in dialectic unity of motivational, processual-active, reflective and personal structural components. Personal readiness is a system personality formation, which provides teacher’s ability to choose methods and techniques, which allow to increase efficiency of interaction with capable and gifted children.

We proceed from the fact, that there is a direct link between the level of communicative culture of a teacher and the result of his/her professional activity with capable and gifted children, as it is not the communication but the culture itself provides the quality of sharing of information, cultural experience and creation of optimal conditions for education and upbringing of capable and gifted children. The communicative culture as a personal readiness of primary school teachers for the work with capable pupils component foresees the presence of professional-important motives, professional-humane purpose of the teacher as a personality, the knowledge of the pedagogical communication theory basics, communicative skills and communicativeness.

Key words: *readiness, personal readiness, communicative readiness, communicative skills, communicativeness, capable pupils, primary school teacher.*